

Pozsonyból nézve 2014-ben

Száz évvel ezelőtt tört ki az első világháború

A kiindulási pont nem fényes: ha felülről nézve próbáljuk meg elemezni a XX. század történetét, és szinte a csontokig leegyszerűsítjük alapvéleményünket, akkor tágabb térségünkről szólva az alábbi mondatot írhatjuk le: a lengyelek, a csehek, a szlovákok, a románok és többségükben – bár korlátozott mértékben – a délszlávok is lényegében megnyerték a XX. századot. Mi, magyarok, inkább elveszítettük azt.

Nem jó alaphelyzet.

Elismerem, hogy a tisztelt Olvasót bizonyos fokig provokálni is akarom a fenti mondatokkal. S azonnal hozzáteszem az elképzelt dialógushoz azt is, hogy alaposabb szemrevételezés után az összkép természetesen bonyolultabb. Az alaphelyzet azonban adott: a magyarság lett sajnos az I. világháború utáni rendezés legnagyobb vesztese, elsősorban azért, mert a versailles-i békerendszer (és a rá épülő, második világháború utáni békék) meghozatalakor a nagyhatalmak a nemzeti önrendelkezés elvét a csehek, szlovákok, románok, délszlávok, lengyelek vonatkozásában érvényesítették, a magyarok tekintetében azonban távolról sem. Ez történt – nem annyira drasztikus változatban – a németekkel szemben is, s ezáltal az ilyen érzéketlen módon létrehozott, pusztán hatalmi szempontok alapján kialakított rendszerbe eleve belekódolták új, az 1918–20-as állapotokhoz képest erőteljesebb és veszélyesebb feszültségek megjelenését is. Nem véletlen, hogy még a békekonferenciák résztvevői közül is sokan kifogásolták az ilyen hozzáállást, s fontos emberek jellemezték a Párizsban elfogadott diktátumokat rabló-békéknek.

Mindezt persze már eddig is sokan, több alkalommal megfogalmazták. A magam részéről szeretném nyilvánvalóvá tenni, hogy ezzel az írással sem szeretnék belekontárkodni a történészek vitáiba. Vannak ugyanis szakmai vélemények, sőt ítéletek, amelyeket minél több konkrét ismeret alapján a történetírás szabályai szerint kell megfogalmazni, s arra elsősorban a történészek hivatottak. Ebben az írásban én főleg a történészek összefüggéseivel és következményeivel szeretnék foglalkozni, és azzal, hogy számos vonatkozásban mennyire rosszul kezeltük a trianoni döntés utáni folyamatokat, mennyire bukdácsol ez a téma a politika terepén, és mennyire nem volt átgondolt stratégiánk és taktikánk sem a nemzet továbbélését érintő sok fontos kérdést illetően a XX. század folyamán.

Csáky Pál (1956) Pozsonyban élő író, politikus, volt miniszterelnök-helyettes.

Önértékelő csehek

A XX. század történéseivel az első világháború kitörésének századik évfordulója kapcsán természetesen nemcsak mi foglalkozunk, hanem más érintett nemzetek is. Magam a cseh igyekezeteket tartom eddig a leginkább figyelemreméltónak. A cseh filmgyártás a cseh közszolgálati televízióval karöltve egy kilencrészes sorozatot készített a XX. század cseh történelméről. A sorozatnak – nem meglepő módon – a *Cseh évszázad* címet adták.

A sorozat természetesen nem mentes a cseh szempontok utólagos túlhangsúlyozásaitól, sőt, bizonyos vonatkozásokban a nemzeti propaganda elemeinek alkalmazásától sem. (Magyarország kivételével a térség minden államában folyik torzabb vagy korrektebb formában nemzetépítés.) A filmeket játékfilmek formájában – és nem beszélgetős- vagy dokumentumfilm-formában – valósítják meg. A kilenc részre tervezett sorozatból eddig öt rész készült el, s ezeket tavaly karácsony előtt be is mutatta a cseh közszolgálati televízió.

A sorozat első része épp az I. világháború kitörésével, illetve a békeszerződések előkészítésével foglalkozik. Egy apró pikantéria: a csehek „államalapító tatíčekjét”, Masarykot, akit máig sokan az egyik legnagyobb csehnek tartanak a történelemben – és akinek egyébként valóban voltak szlovák gyökerei –, az egyik legjobb szlovák színész-rendező, Mikuláš Huba játssza. A film két eleme kimondottan érdekes és utólag szemlélve is figyelemreméltó. Addig, amíg mi arról vagyunk kénytelenek értekezni, hogyan vesztettük el nemzetközi presztízsünket 1849 után (Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*), és hogyan csúsztunk a XIX. század végén és a XX. század elején egy öntelt, sok fontos kérdésre oda nem figyelő, gyakran túlságosan köldöknéző nemzet pozíciójába, addig pl. a cseheknel egy nagyon érdekes evolúciós folyamat zajlott le. Fél évszázad alatt eljutottak a Monarchiát dicsőítő és a trialista berendezkedés irányában azt megreformálni akaró nézetektől (František Palacký: „ha a Monarchia nem létezne, ki kellene találni”) a Monarchiát megszüntetni akaró álláspontig (Tomáš Garrigue Masaryk: „csehszlovák nemzetállamra van szükségünk a túléléshez”, sőt Beneš durvább formában, már 1916-ban Párizsban: „Détruisez l’Autriche-Hongrie!” Romboljátok le Ausztria-Magyarországot!).

A másik figyelemre méltó elem: már 1915-től létrehoztak egy olyan nyugati emigrációt (Masaryk és Beneš vezetésével), amely valóban erőteljesen és átgondolt módon készült a Monarchia esetleges felbomlása utáni állapotokra, s amely fontos kapcsolatokat épített ki az antant országaiban. Sőt ez az emigráció arra is képes volt, hogy megkeresse és megnyerje az ügynek az Amerikai Egyesült Államokban élő szlovákok képviselőit, s velük 1918 májusában egyezményt írjon alá (Pittsburgi egyezmény) – többek között arról is, hogy a létrehozandó új Csehszlovákiában a szlovák megyék és Kárpátalja széles körű autonómiát kap. Amit Masaryk és Beneš persze egy pillanatig sem gondolt komolyan... Mindez viszont komoly fontosságot nyert az elkövetkezendő folyamatokban, s máig tartó hivatkozási alappá vált, hiszen az nagyon valószínű, hogy ha az észak-magyarországi szlovák többségű megyékben 1918-ban népszavazás lett volna arról, hogy Magyarországhoz vagy az újonnan kialakítandó Csehországhoz tartozzanak-e, többségükben az első lehetőséget választották volna. Ezért volt fontos az amerikai szlovákság képviselétével való megállapodás.

Ezen a ponton persze túl olcsó volna azt írni, hogy a csehek (és a románok és a délszlávok) keményen, szisztematikusan és elszántan dolgoztak a politikai alternatívák

létrehozatalán, illetve azon, hogy amennyiben az általuk kívánatosnak tartott folyamat valósul meg, mit és hogyan fognak tenni – s bizony olcsó és igazságtalan volna simán mellé tenni azt, hogy a magyar politikai elit pedig eközben vígan vadászgatott, vagy egymás torkát markolászta. De azért ne legyintsünk erre az összefüggésre sem: a csehek (és a románok és a délszlávok...) nem 1918-ban kezdtek el fejtellenül kapkodni, nem akkor futottak ki Párizsba, Londonba vagy Washingtonba, hanem hosszú, fárasztó munkával 1918-ra egy akcióképes alternatíva vízióját építették fel.

Az is igaz, persze, hogy semmi sem lett volna az utódállamokból – legalábbis abban a formában, amilyen határok között létrejöttek –, ha mindaz, amit jelentettek: erős franciabarát szövetségesek Németország hátában, illetve cordon sanitaire a kialakulófélben levő Szovjet-Oroszországgal szemben – nem lett volna nagyhatalmi, elsősorban francia érdek. Már az is komédiába illő ugyanis, ahogyan az emigráns csehszlovák kormány megalakult 1918-ban Párizsban, s ahogyan villámgyorsan elismerték őket a(z egyébként sosem létezett) csehszlovák nemzet képviselőinek. S hogy ez mennyire nem véletlen és egyszeri dolog volt, az is bizonyítja, hogy a cseheknek 1939-től is volt egy emigráns kormányuk Londonban (Beneš elnökletével) és egy erős politikai képviselőjük Moszkvában (Gottwald vezetésével). S másodszorra is győztesek lettek – annak ellenére, hogy korrektebb cseh barátaim máig jókat viccelődnek azon, hogy a prágai felkelés csupán 1945. május 5-én tört ki, amikor már igazán nem volt komolyabb jelentősége.

Magyarán: a cseh protektorátus a háború alatt mindenben kiszolgálta Hitlert, akit – Bécshez hasonlóan – Prágában is jelentős ovációkkal fogadtak 1939-ben, s távolról sem csupán az ott élő németek. Elkötelezett bábállamról volt szó, Emil Hácha köztársasági elnök vezetésével (eszébe jut valakinek Vichy ilyen összefüggésben?), amely ugyan nem volt a nemzetközi jog alanya, ám főleg Magyarország 1944-es német megszállása után a két korlátozott lehetőségű államalakulat helyzetében sok a hasonlóság. Ergo: bár ma már semmi értelme, de azért némiképp más fényben tűnhet fel eme összefüggések tudatában ama bizonyos „utolsó csatlós” megnevezés tartalma is... Nem másra gondolok, csupán csak arra, hogy ne mindig velünk szemben billenjen el a pálya.

Persze ez csak margón túli megjegyzés. Ami viszont a margón innen van, az a valóban létező világlátásbeli különbség a politikacsinalással kapcsolatban. S ezt azért tartom fontosnak felmutatni, mert ennek jelentőségét a – belső egymásnak feszüléstől gyakorta terhes – magyar politika a XX. század során a legtöbbször nem tudta érdemben felfogni cseh, szlovák, román, de délszláv viszonylatban sem. Pedig ez egy nagyon fontos eleme az utódállami kapcsolatoknak, s meg nem értése magyar részről olyan hátrány, amely a magyar politikát és diplomáciát gyakran nehéz helyzetbe hozza.

Birtokon bévül és kívül

A probléma gyökere ugyanis abban van, hogy a békediktátumok igazságtalan hatalmi döntésekkel a birtokon bévüliek és a birtokon kívül rekedtek kategóriáját hozták létre, s ez utóbbiba elsősorban a magyarság került. Nem csupán abból a szempontból, hogy a nemzet egyharmada idegen fennhatóság alá került, hanem amiatt is, hogy egy viszonylag jelentős országból, amely a Monarchia részeként úgy-ahogy bele tudott szólni a nagypolitika ügyeibe, egy eszközeitől, forrásaitól nagyban megfosztott, eléggé kiszolgáltatott helyzetbe taszított, középkategóriájú ország lett. S aki az ilyen helyzet-

ben meg akarja tartani életképességét, annak ajánlatos nagyon pragmatikusan szembenézni ezzel a helyzettel, és megvizsgálni a továbblépés összes lehetőségét – ezek után pedig átgondoltan és szisztematikusan cselekedni. Azt hiszem, mi, magyarok, főleg az elmúlt 60 évben, nem így cselekedtünk. Gyakran rögtönzünk, kapkodunk, a kérdést belpolitikai viták tárgyává tesszük, máig nem néztünk szembe igazán valós mozgásterünkkel, és máig nem sikerült kidolgoznunk egy konzisztens, okos, pragmatikus, minden nemzettag által elfogadott alaphozzáállást. Úgy néz ki, hogy van ilyen a szlovákoknál, a cseheknel, a lengyeleknél, a románoknál, van a szerbeknél és a horvátoknál is: vannak helyzetek, amikor a nemzeti alapérdeknek nevezett fluidum képes egységbe kovácsolni a nemzetet, a politikai elitet és a sajtót, képes az elképzeléseket és cselekedeteket is többé-kevésbé egységes platformra helyezni. Mintha egy szinuszcírcében mozgott volna az egész téma a XX. században. Ezen a megállapításon még az sem változtat (csupán árnyalja a képet), ha ellenpontként azonnal ideírjuk, hogy bizony a szlovákok és a csehek 1938 és 1944 közötti viselkedése összehasonlíthatatlanul szégyenteljesebb, mint a miénk, magyaroké.

Néha úgy tűnik nekem, mintha eme kérdés fontosságát alábecsülnénk. Az is tény, hogy míg 1920 és 44 között úgy ahogy létezett viszonylag általánosan elfogadott alapelv az a probléma feloldására – s az már egy más kérdés, hogy mindezt félrefújta a történelem szele 1938–44-ben. Ma azonban a nemzeti konszenzus hiánya azt okozza, hogy a magyar nemzetpolitika a kíméletlen magyar belpolitikai csatározások részévé vált (lásd pl. a 2004-es népszavazást). Ezt a partnerek is tudják, kalkulálnak is vele: mindez pedig károkat okoz nekünk.

Ezen a ponton talán hasznos részletesebben is kifejtenem, mire gondolok. Távol áll tőlem, hogy az 1920 utáni osztrák politikáról fenntartások nélküli elismeréssel szölgök, azt hiszem, hogy 1938 és 45 között ők is megmutattak valamennyit az arcuk fonákjából is – de megmutattak 1919 után is, amikor gátlások nélkül maguknak kérték Burgenlandot. S az sem egy sikertörténet, ahogyan az elmúlt évtizedekben az Ausztriába került magyarokhoz viszonyultak. Ilyen vonatkozásban már nagyon távolra kerültek attól, hogy sorsközösséget vállaljanak Magyarországgal egy krízishelyzetben – de a jelek szerint ez csak minket lep meg, csak mi, magyarok nem tudatosítjuk, hogy akkor, amikor mozdul a föld, mindenki a saját elemi érdeke szerint cselekszik.

Nos, gyakran beszélünk – és joggal – Dél-Tirolról, mint példáról. Az ottani autonómia-rendszer valóban az egyik legjobban működő Európában, s Dél-Tirol – ennek köszönhetően is – a leggazdagabb európai régiók közé tartozik. Ám ez a megoldás sem alakult ki önmagától. A Dél-Tirolban élő németajkúak elszántsága mellett szükség volt Ausztria következetes kiállására is a kérdés rendezése érdekében. Példaértékű lehet, hogy bármilyen kormány is volt hatalmon Ausztriában, egyértelműen kiállt a dél-tiroliak mellett, a kérdés rendezését nemzeti prioritásként kezelte. Bruno Kreisky két alkalommal is az ENSZ közgyűlése elé vitte az ügyet, ennek köszönhetően kapott Ausztria hivatalosan is elismert védhatalmi státust a dél-tiroliak felett.

Ha mindezek tükrében megnézzük, hogyan viszonyultak ehhez a kérdéshez Magyarország kormányai az elmúlt hatvan évben, azt mondhatjuk, hogy a két hozzáállás között alapvető különbségek vannak.

Önkeresés a trianoni sokk után

Mi, magyarok, Magyarország határain belül és kívül is, megpróbáltuk magunkat újradefiniálni és újrászervezni a Trianon utáni sokk első két évtizedében. Akkor alakult ki egy olyan gondolatmenet, amely többé-kevésbé a megoldás felé haladt. Bár a revíziót sokan különféleképpen értelmezték, mégis olyan irányban tudott hatni, amely összekapcsolhatta a kívánalmakat az igazságosabb rendezés igényével. Az etnikai alapú határok létrehozatala kétségkívül bölcsebb megoldás lett volna.

Gondolatmenetünk és az összefüggések vizsgálata szempontjából mégis az a mérvadó, hogy létezett egy többé-kevésbé mindenki által elfogadott álláspont, egy viszonylag egy irányba ható gondolat, amelynek alapján cselekedni lehetett. Úgy tűnik, hogy akkor a lelkek talán egészségesebbek voltak, a nemzeti kohéziós erő mértéke magasabb. Létezett egy elképzelés, volt egy filozófia, amelynek a nyomvonalán az anyaország is és a kinn rekedt nemzettestek is próbálták újraépíteni magukat. Az már más kérdés, hogy ez az elképzelés minden elemében helyes és reális volt-e, de kétségtelen, hogy bizonyos megoldások létrejöttek – például a Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély vagy a Délvidék vonatkozásában. Kár, hogy mindez a második világháború örült kontextusában történt. A háború végén egy új traumával terhelt időszak kezdődött, amely jelentős módon fölülírta a nemzeti problémákat és azok rendezetlenségét. Ekkor jöttek létre talán az első komolyabb törések a magyarországi társadalomban, amelyek azután 2004 történéseit is okozták, és a külhoni magyaroknál is ekkor kezdtek megjelenni az első mélyebb tudati repedések.

Nézzük csak egy pillanatra a hetvenes-nyolcvanas éveket. Romániában egy fél-őrült van hatalmon, aki a felszínen szocializmust hirdet, különféle kommunisztikus elképzeléseket próbál megvalósítani, ugyanakkor durván nacionalista is. Amit csak lehet, bevet az ottani kisebbségek ellen, elsősorban a magyarok ellen. Tito rendszere hasonló játékot játszik. Hivatalosan kommunista, de a fű alatt megpróbál a hajszálgyökerekből elnyirbálni, amit lehet, s ennek következtében egyre nehezebb helyzetbe kerül a délvidéki magyarság is. Gustáv Husák Csehszlovákiájában hasonlóan durva nacionalizmus valósul meg, amely főleg a felszín alatt próbálja meg szétzilálni a kisebbségi közösségeket és nacionalizálni a nemzeti többségeket.

Tegyük melléjük Magyarországot! Mi történik Magyarországon? A kádári rendszerben annyira fél a hatalom a nemzeti kérdéstől, hogy mint témát is kiirtja azt az iskolákból, a közbeszédből, a médiából – a hivatalos és a kevésbé hivatalos diktatúra eszközeivel. Az ekkor felnőtt két generáció nem tanul arról, hogy vannak határon túli magyarok is. Ők Komárnóba és Dunajszka Sztredára járnak át, „Cseszkóba”, ha lehetőségük nyílik rá, és fölöttébb csodálkoznak, hogy az ott élő „csehek”, esetleg szlovákok némelyike milyen jól beszél magyarul.

Hogy néz ki tehát mindez felülről? Előre nyomul nemzetállamként Csehszlovákia, nyomul bizonyos fokig a Szovjetunió, nyomul Románia és Jugoszlávia – Magyarország pedig fölteszi a kezét, mintha megadná magát. Ennek a következménye az a meghasonulás, amely ma a fejekben és lelkekben érzékelhető Magyarországon és a Felvidéken is.

Nemzeti önbecsülés vagy annak hiánya

Trianon tehát – és az egész versailles-i békerendszer – valóban Európa rossz emléke, sok baj okozója. Régen túlélte magát, a valóságban sosem működött pozitív hozadékkal, s az első világháborúnál nagyobb katasztrófába: a második világháborúba sodorta az emberiséget. Az 1919-es békekonferencián részt vevők közül azok, akiket nem elvakultság és bosszú vezetett, már akkor látták, hogy ez egy alapjaiban rossz döntéssorozat. Nem véletlen, hogy a békeszerződéseket az amerikai szenátus soha nem hagyta jóvá, mint ahogy Oroszország és később a Szovjetunió sem ratifikálta azokat soha. Talán a legjellemzőbb lehet a ponton az amerikai kormány két magas rangú tisztviselőjének leveléből idézni, amelyeket Wilson elnöknek írtak. William Bullitt: „Kormányunk most beleegyezett abba, hogy a világ szenvedő népeire új elnyomás, leigázás és feldarabolás várjon, új háborús évszázad.” Walter Lippmann: „Nézetem szerint az Egyezmény nemcsak szüklátóköri és rosszhiszemű, hanem a legnagyobb mértékben meggondolatlan is.” Szintén nagyon kritikus volt a szerződésekkel kapcsolatban a világhírű közgazdász, John Maynard Keynes, aki a brit delegáció tagja volt, de lemondott tisztségéről. „Hogyan várhatja tőlem, hogy tovább segédkezzek ebben a bohózatban, s megpróbáljam megvetni a franciák szerinti, úgymond igazságos és tartós háború alapjait?” – írta a brit miniszterelnöknek.

A németek is felültek Wilsonnak

Magam sokáig nem értettem, hogy lehetett a magyar politikai elit annyira naiv, hogy kritika nélkül elfogadta Wilson gumicsontját – amíg Paul Johnson brit történész *A modern kor* című munkája rá nem döbbsentet arra, hogy a németek ugyanilyen csapdába estek. „1918 szeptemberére világhírűvé vált, hogy Németország, amely Keleten megnyerte a háborút, Nyugaton a legjobb úton halad afelé, hogy elveszítse... Két nappal azután, hogy megjelent Wilson Öt részlete, a teljhatalmú Ludendorff tábornagy azzal a bejelentéssel hökkentette meg kormányát, hogy a hadsereg állapota a katasztrófa elkerülése érdekében azonnali fegyverszünetet igényel. Népi kormányt kell létrehozni, amely lépjen kapcsolatba Wilsonnal. Ludendorffot nyilvánvalóan az vezérelte, hogy a demokratikus pártokra hárítsa a Németország által meghódított területek visszaadásának ódiáját. Egyszersmind Wilson huszonhárom tételét összességében szemmel láthatólag annak garanciájaként értékelte, hogy Németországot nem darabolják fel vagy büntetik meg, hanem lényegében érintetlenül őrizheti meg önállóságát és hatalmát... A németek és az osztrákok azonban nem tudták, hogy október 29-én House ezredes, Wilson különleges megbízottja és az Egyesült Államok képviselője a szövetségesek Legfelső Haditanácsában hosszú titkos találkozón vett részt Clemenceau-val és Lloyd George-dzsal. A francia és a brit vezető számtalan kétséget és fenntartást hangsúlyozott a wilsoni tétélekkel kapcsolatban, s ezeket el is fogadtatták House-szal, aki Kommentár formájában összegezte őket, amelyet a németekkel és az osztrákokkal azonban soha nem közöltek. Ezzel gyakorlatilag – ami a központi hatalmakat illette – a wilsoni pontok valamennyi előnyös részét törölték. Ez az állásfoglalás tulajdonképpen már a későbbi versaillesi szerződés azon vonásait vetítette előre, amelyeket erőteljesen kifogásolt: Ausztria-Magyarország feldarabolását, Németország gyarmatainak elvételét, Poroszországnak a lengyel folyosóval való szétszakítását és jóvátétel meghatározását” (Paul Johnson: *A modern kor*, XX. Század Intézet, 30. oldal).

Ez az a pillanat, amely számunkra is meghatározó változásokat hoz: ettől kezdve van szó a tárgyalásokon stratégiai megoldásokról, nagyhatalmi érdekekről és nem a Wilson által deklarált nemzeti önrendelkezési elv általános érvényű megvalósításáról. Ez az amerikai nézetváltás okozta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában a csehek-csehszlovákok, románok és szerbek irányában alapvetően alkalmazták a nemzetek önrendelkezésének elvét, de a magyarokkal szemben nem. S mivel stratégiai érdek volt a (nagy)csehszlovák, nagyromán, nagyszerbhorvát államok létrehozatala a németek hátában és a szovjet-orosz terjeszkedés ellenében, a későbbi tárgyalások is ilyen jellegű prioritások figyelembevételével folytak.

A német, az osztrák és a magyar vezetők jellemzően semmiről sem tudtak. A német delegáció is azzal ment Párizsba, hogy béketárgyalásokat fognak folytatni, s azzal kellett szembesülniük, hogy egy diktátumot akarnak rájuk kényszeríteni. Hosszú viták, komoly vajdások után úgy döntöttek, hogy aláírják a diktátumot, s teljhatalmú megbízottnak von Brockdorff-Rantzau herceget nevezték ki. Amikor azonban a német tárgyalódelegáció megjelent a teljes pompájában tündöklő versailles-i kastélyban, a szövetséges hatalmak vezetőinek képviselőitében szónokló Clemenceau dölyfös szavaira a herceg ülve válaszolt. Ez sokakat felháborított, kivéve Balfour brit külügyminisztert, aki azt mondta titkárának: „Nem is vettem észre. Nálam az a szabály, hogy sohasem nézek olyan emberekre, akik nyilvánvalóan bajban vannak.”

Kiábrándulás

Paul Johnson idézett munkájában az alábbi módon elemzi az „eredményt” (45. oldal): *„Csehszlovákia még mesterségesebb képződmény volt, hiszen valójában kisebbségek gyűjteménye volt, akiket csehek ellenőriztek. Az 1921-es népszámlálás 8 760 000 csehszlovákról, 3 23 448 németről, 747 000 magyarról és 461 000 ruténról ad számot. A németek szerint azonban a népszámlálás szándékosan pontatlan volt, s valójában sokkal kevesebben tartoztak az uralkodó csoporthoz. Mindenesetre még a szlovákok is úgy érezték, a csehek üldözik őket, s az országra jellemző volt, hogy az új szlovák fővárosban, Bratislavában nem elsősorban szlovákok, hanem főként németek és magyarok laktak...*

Jugoszlávia annyiban hasonlított Csehszlovákiára, hogy miniatűr birodalom volt a szerbek vezetésével, akik sokkal brutálisabban bántak kisebbségeikkel, mint a csehek a magukéival. Egyes részein 1912-től folyamatos harcok folytak, és a határokat csak 1926-ban rendezték (ha ez a megfelelő kifejezés az aktusra). A hadsereget és az államigazgatást az ortodox szerbek irányították, ám a katolikus horvátok és szlovének, akik gazdaságilag és kulturálisan is sokkal magasabb szinten álltak, arról beszéltek, hogy kötelességük „európaivá tenni a Balkánt” – azaz a szerbeket, s attól félnek, ehelyett őket magukat fogják balkanizálni. R.W Seton-Watson, aki korábban sokat tett az új ország megteremtéséért, rövidesen kiábrándult abból, ahogy a szerbek Jugoszláviát irányították: – A jugoszláv helyzet – írta 1921-ben – kétségbeesésbe kerget... Nem bízom az új alkotmányban, annak abszurd központosító törekvéseiben. A szerb tisztviselők rosszabbak, mint a Habsburgok, panaszkoltak, a szerb elnyomás pedig vadabb a németnél. – Hajlok arra – írta 1928-ban –, hogy hagyjam a szerbeket és horvátokat főni a saját levükben! Azt hiszem, mindketten örültek, s nem látnak túl az orruk hegyén. [...]

Közép- és Kelet-Európa összegyülekezett, hogy háttorzongató szertartás során arassa le mindazt a kibékíthetetlen nacionalizmust, amelyet a XIX. század vetett el. Vagy hogy más szó-

képpel éljünk, Versailles leemelte a fedőt a kavargó, rossz szagú fazékról, s a benne levő kotyvalék bűze szerteáradt egész Európán, mígnem először Hitler, majd Sztálin erővel ismét rá nem csapta a fedőt az edényre...”

A naivitást bünteti a történelem

Térjünk azonban vissza gondolatmenetünkhöz: hogy kezeltük mi, magyarok a kérdést a XX. század folyamán? Milyen hibákat követtünk el – és főleg merre lehetnek manapság a kitérés irányai?

Kívülről nézve bennünk, magyarokban van egy érdekes – és szerintem értékes – tulajdonság, amely az egyik oldalról nézve nagyon méltánylandó, ám más koordinátákból szemlélve a dolgot ez a tulajdonság az átlagosnál sebezhetőbbé tesz bennünket. Bizonyos helyzetekben túlonúl úriember módra viselkedünk, túl nyílt sisakkal harcolunk. Van úgy, hogy ez már az ön- és közveszélyesség határait súrolja. A legjobb példa ennek illusztrálására Teleki Pál viselkedése 1921-ben, amikor IV. Károly visszatérési kísérlete után lemondott miniszterelnöki posztjáról, továbbá híres munkája, a Carte rouge, avagy a Vörös térkép, amely a népszámlálás eredményei alapján lett volna hivattott arra, hogy alapjául szolgáljon a politikai határok igazságosabb megvonásához – s legvégül halála 1941. április 3-án, a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés megszegése után. De akár Horthy levelére is utalhatnánk 1938 nyarán, amikor igazságos – népszavazásra, nem katonai erőre alapozott – megoldást javasolt Hitlernek a csehszlovák válság megoldására. Ez a gondolkodásvonal néha egész a kabarszintig fokozódik – lásd azt a történetkét, amely szerint Horthy legbelsőbb köreiből tényleg felmerült egy olyan lehetőség mérlegelése a húszas években, hogy a Csallóköz hovatartozását döntse el egy Horthy–Masaryk-bajvívás.

Ennek a hozzáállásnak egyik ellenpólusa lehet Edvard Beneš munkássága. Pár évvel ezelőtt a volt cseh (szlovák) külügyminiszternek és köztársasági elnöknek Prágában szobrot emeltek, s azt juszta is az akkor regnáló köztársasági elnök, Václav Klaus avatta fel. Akkor az egyik, hosszabb ideje Prágában szolgáló magyar újságíró, magyar fejjel gondolkodva, cseh kollégái előtt megjegyezte, hogy talán mégsem helyes egy ilyen ellentmondásos személyiségnek szobrot emelni. Utalt arra, hogy az egyik legnevesebb cseh történész, Karel Kaplan nevezte Beneš a cseh történelem legnagyobb törpéjének, s érzékeltette azt a véleményt is, amely egyre erősödik az ifjabb cseh történész társadalomban, s amit Karel Schwarzenberg volt miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter mondott ki hangosan tavaly: Beneš tetteiért – mai megítélés szerint – a hágai nemzetközi bíróság elé kerülne. Az egyik cseh kolléga csodálkozva értetlenkedett a kérdés hallatán: szerinte Beneš egy nagyon sikeres cseh politikus, megérdemli a szobrot. „Létrehozta az elképzelhető legnagyobb határok közt Csehszlovákiát? Létrehozta, a határvidék jelentős német gazdasági potenciálját is ide csatornázza. S utána megtisztította az országot a németektől és a magyarok egy részétől? Megtisztította. Ki volt még ilyen sikeres cseh politikus háromszáz évre visszatekintve?” – kérdezte.

Ez a gondolkodásmód sajnos máig meghatározó nagyon befolyásos politikai körökben, s a magyar politika ezt mintha nem lenne képes súlyánál fogva kezelni. S talán a történészek is jobban igyekezhetnének néhány nemzetközi tudományos konferencia megszervezésével körüljárni azt a gondolatkört, hogy a történelem nem 1918-ban kezdődött.

Ezen a ponton megint egy szomorú történet jut eszembe. Budapesti történész barátom kérdezte kollégájától a minap felháborodva, egy új szlovák-magyar történeti szöveggyűjteményt lapozgatva, amelynek szlovák és magyar társszerzői vannak, s amelyben több komoly csúsztatás is szerepel a magyar történelemről: „Hogy adhattad a nevedet egy ilyen torz szöveggyűjteményhez?” „EU-s pályázatot nyertünk” – volt a válasz –, „és csak akkor számolhattunk el vele, ha mindkét fél aláírja a végelszámolást. Nos, a szlovákok nem voltak hajlandók változtatni a szövegen, mondván, máskülönben nem írják alá a záródokumentumot. Kényszerhelyzetben voltunk, meg kellett hát-rálnunk.”

Mint a politikában...

Beneš, a legnagyobb törpe

Azt is látnunk kell persze, hogy annak az attitűdnek, amelyet beneš-i hozzáállásnak nevezünk, mélyebb gyökerei vannak – s azok több vonatkozásban élnek napjainkban is.

„A nemzetállam megteremtését célzó csehszlovák politika szerves részét képezte a magyar kisebbség likvidálása, megsemmisítése. Ez körülbelül azt a félmillió lakost fenyegette, akik Szlovákia déli határának mentén éltek, azon a területen, amelyet 1938-ban Magyarország Hitler szövetségeseként szállt meg. A magyar kisebbség megsemmisítésének kiagyalói, Beneš köztársasági elnök és politikai köre, úgy vélték, hogy a magyar kisebbséggel ugyanúgy járnak el, mint a német kisebbséggel. 1943-tól kezdődően a magyarokat a németekkel azonos elbírálás alá vették, mindkét kisebbséggel szemben ugyanolyan intézkedéseket terveztek, mindkettőnél a Münchenért való kollektív bűnösség vádját hangsúlyozták, felelőssé tették őket a köztársaság szétveréséért és a megszálló hatalom szörnyűségeiért. Mivel Csehszlovákiának sem sikerült megszereznie a nemzetközi támogatást a magyar kisebbség kitelepítéséhez, a kormány csaknem minden lehetséges eszközt felhasznált arra, hogy célját elérje: a kitelepítésen kívül szorgalmazta a lakosság-cserét, megpróbálkozott a lakosság elűzésével, ún. reszlovakizálást és belső kolonizálást hajtott végre. Ennek ellenére célját nem sikerült elérnie, nem sikerült megszabadulnia a magyar kisebbségtől. Törekvései azonban így is mintegy félmillió – nem csupán magyar nemzetiségű – lakos szenvedését eredményezték.” (Karel Kaplan: Csehszlovákia igazi arca. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 96. o.)

Nos, így látják Beneš és a magyarok viszonyát a cseh történészek. Néhány évvel azelőtt viszont, ehhez a Benešhez ment el panaszkodni Károlyi Mihály. Ha most idézném a cseh történészek ezzel kapcsolatos, humorizáló, értetlenkedő és gonoszkodó véleményeit, az szétfeszítené egy ilyen tanulmány kereteit. Mint ahogy azon is mosolyog napjaink szlovák publicisztikájának egy része, hogy Magyarország néhány politikusa ma is politikai fedezet nélkül dicséri Robert Fico miniszterelnök országlásának egyik-másik elemét – talán azért, mert azt reméli, hogy nagyvonalú választ nyer vele Pozsonyban. A nagyvonalúsághoz azonban belső nagyság kell: a mosolygás ilyen vonatkozásban nem nagyvonalú gesztus a szlovák politikusok részéről, hanem nevetés. Annak a diadalmas tudomásulvétele, hogy Magyarország néha átgondolatlanul cselekszik és politikai ellentételezés nélkül is pacifikálható.

Megoldási lehetőségek

Most, több mint kilenc évtized után is azért vagyunk kénytelenek szembenézni ezzel a kérdéssel, mert ma is alapvetően érinti mindennapi életünket – mármint a külhoni magyarokét. A trianoni döntés kényszerít bele abba a döntéssorozatba, amely naponta elélnk vetíti a kérdést: akarjuk-e tudatosan vállalni magyarságunkat, vagy sem.

Az úgynevezett anyaország polgárai számára ez nem téma – legalábbis nem merül fel úgy, hogy naponta esetleg többször is választ kelljen rá adni. S a fenti történelmi összefüggéseket is azért idéztem vissza, hogy tudatosítsuk: nem egy elemi erejű igazság megvalósulása volt 1918–20-ban az a folyamat, amely ilyen helyzetbe sodort minket, hanem harmadrangú trükközések sora, amelyre senki nem lehet büszke.

Az emlékezéssel természetesen nem a politikai status quót akarjuk felrúgni, hanem arra szeretnénk rámutatni: mi, külhonban élő magyarok, akik ennek a folyamatnak az eredményeképpen kerültünk mostohagyerek státusba, vállaljuk-e továbbra is nemzeti kötődéseinket, tudatosan vállaljuk-e kettős – sőt hármas – identitásunkat. Egy modern, demokratikus Európában ugyanis hitünk szerint bárki egyszerre lehet jó, törvénytisztelő állampolgára Szlovákiának, Romániának, Szerbiának, ugyanakkor elkötelezett tagja a magyar kultúrnemzetnek, aki büszke nyelvére, hagyományaira, s nem óhajt azokról lemondani (magyarán: nem kíván asszimilálódni). S az is természetes kell legyen, hogy a zsidó-keresztény és görög-római hagyományokon nyugvó Európában is teljes jogú tagként akar otthon lenni.

Ehhez azonban persze az is kellene, hogy az az ország, amelynek polgárai vagyunk, a sajátjaként tekintsen ránk, egyenrangúként kezeljen. Kilencven éve vannak komoly gondok ezzel a hozzáállással nemcsak Szlovákia, de a többi utódállam részéről is. Sokszor halljuk: a magyarok egy részében máig él bizonyos Trianon-komplexus. Az igazság viszont az, hogy legalább ennyire erős Trianon-komplexus él a szlovákokban, románokban, szerbekben is, csak ellenkező előjellel. Ezek az országok kilenc évtized alatt nem voltak képesek demokratikus és átfogó megoldást kínálni az odacsatolt magyaroknak: napjainkig a húzd meg, ereszd meg politikáját alkalmazzák, kombinálva az illető magyar közösségek belső megosztásával, társadalmi hajszálgyökereik állandó nyesegetésével.

Magyar-magyar vonatkozásban pedig az a nagy kérdés, hogy ki tudjuk-e alakítani az oly kívánatos struktúrát: az erősödő, stabil Magyarországot, ahol ebben a kérdésben konszenzus uralkodik a politikában, a médiában és a társadalomban, és a vele és egymással élő kapcsolatokat tartó, életképes külhoni magyar közösségeket, amelyek számára hatékony autonómia-rendszerek biztosítják a túlélést, sőt fejlődést?

Az autonómia mint lehetséges stabilizáló tényező

Az utódállamok többségében viszont még ma is sok embernek görcsbe rándul a gyomra, ha ezt a kifejezést hallja. Félelmetes terminus ez mindazok számára, akik csak az állam mindenek feletti hatalmában akarnak bízni. A kifejezést leszűkítő módon csupán annak egyik lehetséges jelentésére, a területi autonómiára próbálják értelmezni, holott az sokkal szélesebb lehetőségeket takar.

Az autonómia a demokratikus módon kialakított decentralizáció egyik formája, a központosítás egyik lehetséges ellenpontja. Az Európai Unió számos tagországának

alkotmánya tartalmazza ezt a fogalmat, amelynek megvalósítása eddig minden alkalommal bizonyítottan hozzájárult a többnemzetiségű társadalom belső egyensúlyának kialakításához. Nekem meggyőződésem, hogy a XXI. századi arculatát kialakítani igyekvő Szlovákiában ezt a kérdést is felelősséggel kell megvizsgálni, mint egy olyan elemet, amely nálunk is hozzájárulhat a társadalmi egyensúlyok oly szükséges kialakításához, a társadalmi kohézió növeléséhez.

Az autonómia alapfogalom

A valóban demokratikus társadalom, a polgár jogait valóban tisztelő társadalom ugyanis az állampolgár önjogúságán, belső autonómiáján alapszik. Ez bizony nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az eszmerendszer, amely elfogadja a fenti tézist, az állampolgárt felnőtt embernek tartja, aki képes arra, hogy a sorsát érintő kérdésekben döntéseket hozzon, képes azokat megvalósítani (ha hagyják), és döntéseiért, tetteiért képes vállalni a felelősséget is. A helyi önkormányzatok autonómiája ugyanezt jelenti a község-állam vonatkozásában. A községi, városi önkormányzat úgy hoz döntéseket, hogy azokat az állam csak a törvényesség betartása szempontjából felügyeli. A lényeg tehát az, hogy a társadalom választott képviselői által olyan társadalmi szerződést köt, amely ésszerű jogköröket ad az önkormányzatoknak. S mivel jog és teher együtt jár, olyan ésszerű terheket ró az önkormányzatokra, amelyek alatt azok nem roppannak össze. A regionális önkormányzatok esetében a helyzet analóg: az önkormányzati lehetőség ott is döntési szabadságot, nagyobb mozgásteret, szellemi és anyagi lehetőséget jelent.

Igen ám, de mi legyen egy többnemzetiségű társadalomban a kisebbségi közösségekkel? Nem lehetne az ő esélyeiket egy ilyen önkormányzati modellel növelni? A felelősséggel is együtt persze, hiszen a jogkörök megadása azt jelentené, hogy átvállalják a felelősség nagy részét saját közösségük jövőjéért. Nos, mielőtt Pozsonyban bárkiben újabb biztosítékok verődnének ki, gyorsan hozzáteszem, hogy Európa nyugati felén, amelyre oly gyakran felnézünk, számos társadalomban bizony működnek hasonló modellek, s a tapasztalatok azt mutatják, hogy nagyban hozzájárultak a társadalmi béke és stabilitás megteremtéséhez. Az autonómia számukra is nagyobb lehetőséget jelent, beleértve a gazdasági megerősödés lehetőségét is. S urambocsá! a jelenleg hatályos szlovák alkotmány is biztosít ilyen szerkezeti jogokat számos, nem állami szerveződésnek. Szlovákiában is az úgynevezett funkcionális autonómia elvei alapján működnek például az egyházak, a szakszervezetek, a civil szervezetek, a helyi és a regionális önkormányzatok, de példaként akár a pénzügyi szférát vagy a gazdaságot is ide hozhatnánk. Ad absurdum: még a politikai pártokat is, hiszen a demokrácia egyik alapelve, hogy a politikai döntéseket is autonóm módon kell meghozni az egyes szervezetekben.

Mindezen szerveződések az alábbi alapelv alapján fejtik ki tevékenységüket: belső döntéshozataluk független az államtól, az állam csak a törvényességi felügyeletet gyakorolja felettük. Törvények alapján működnek, nem kézi vezérléssel, a törvények garantálják együttműködésüket is az állammal és a társadalom többi elemével. Finanszírozásuk is autonóm, s az esetek többségében törvény vagy egyéb jogi normák által szabályozott. S tevékenységükért, döntéseikért természetesen maguk viselik a felelősséget is. Vezetőik a belső szabályozások figyelembe vételével választhatók meg vagy válthatók le.

Történelmi érzékenység

Vannak, akik azt tanácsolják, figyelembe kell vennünk, hogy a szlovák társadalomban az autonómia kifejezés torzult módon rögzült, ajánlatos tehát a kifejezést kerülni, s helyette az önkormányzat, önkormányzati formák szinonimákat használni. A csehek ugyanis, még az első világháború vége előtt, az 1916-ban aláírt pittsburghi egyezményben autonómiát ígértek nemcsak Szlovákiának, hanem Kárpátaljának is. Nem sokkal utána azonban Masaryk és Beneš rájöttek, hogy könnyen a saját csapdájukba eshetnek. Beneš ugyanis 1916-ban Párizsban megjelentetett könyvében – *Detruisez l'Autri-che-Hongrie!* – még azzal az érveléssel vonta meg a történelmi Magyarországtól a jogot a további létre, hogy abban a magyar államalkotó elem elvesztette többségét. S így is volt: az 1910-es népszámlálási eredmények ezt visszaigazolják – s egyszerűen arról is bizonyítékot szolgáltatnak, hogy távolról sem volt olyan erőteljes az elnemzetlenítés a történelmi Magyarországon, mint azt a cseh, román és szerb propaganda állította. Igen ám, de később, 1918-ban a nagyhatalmak olyan Csehszlovákiát hoztak létre, amelynek az akkori 13,5 millió lakosából, csupán alig 6 millió volt a cseh. Még inkább 50 százalék alatti arány, mint 1910-ben a magyarok részesedése volt a történelmi Magyar Királyságban.

Mit lehet ilyenkor tenni? Beneš nem lett volna Beneš, ha nem kezdett volna el trükközni. A 6 millió csehhez egyszerűen hozzácsapta a 2 milliónyi szlovákot, megalakítva ezzel a „csehszlovák” nemzet koncepcióját: „...deux branches d'un peuple tchécoslovaque ou tchèque...” Ezt persze a szlovákok soha nem fogadták el, az ebből a csúsztatásból fakadó feszültség beárnyékolta a cseh-szlovák viszonyt a XX. század folyamán, s amikor csak megbillent a hatalmi egyensúly Közép-Európában – 1936, 1968, 1992 –, a cseh-szlovák viszony is azonnal napirendre került. Hlinka páter már 1920-ban azt állította, hogy a csehek becsapták a szlovákokat, az új csehszlovák alkotmány tartalma csak erősítette a szlovákokban a becsapottság érzését. Pár évvel később Andrej Hlinka már ezt mondta: „...a magyaroktól ezer év alatt nem szenvedtünk el annyi elnyomást, mint a csehektől ez alatt a néhány év alatt.” Az utazó skót, Seaton-Watson is azt írta már 1924-ben, hogy kiábrándítja őt az utódállamok kisebbségpolitikája, amely durvább és érzéketlenebb, mint a magyaroké volt 1918 előtt.

A szlovákok tehát a csehek csalárdságára úgy reagáltak, hogy mindjárt az 1920-as évek elején létrehozták autonomista mozgalmaikat, politikai pártjaikat, amelyek első értelmezésben csupán csak a beígért autonómia megvalósítását kérték. Verbálisan tehát autonómiáról beszéltek, de ezen mindig a csehektől való elszakadást értették. S amikor megbillent a hatalmi egyensúly Európában, mindig is megpróbáltak elszakadni a csehektől – vagy legalábbis lazítani a hozzájuk fűződő kapcsolatokon (1938, 1939, 1968, 1992). Emiatt rögzült ez a kérdés ilyen torz módon a szlovák közgondolkodásban, emiatt gondolják ők úgy, hogy az autonómia csak az elszakadás szinonimája, első lépcsőfoka, emiatt nem lehet igazában átütni az ettől való félelmeket, s emiatt Szlovákiában ajánlatos szelídebb szinonimákat használni eme kérdés tekintetében.

A politikai taktika szempontjából ez bizonyára elfogadható érv, nemegyszer előfordult ugyanis, hogy pszichikai gátak, ésszerűtlen lelki korlátok nagyon jó kezdeményezéseket zátonyra futtattak. E téma tartalmi része – mint azt fentebb igyekeztem kifejteni – viszont sokkal komolyabb annál, semhogy felelőtlenül hazardírozni lehessen vele. Mindenesetre akár az autonómia, akár az önkormányzati formák kifejezést hasz-

náljuk, a lényegnek nem szabad sérülnie. A lényeg pedig a három alapkérdés megválaszolása. Ki dönt? Ki és hogyan hajtja végre a döntéseket? Ki és hogyan biztosítja a rendszer működését lehetővé tevő anyagi és szervezeti háttérrel? E három elem közül bármelyik csonkulása az egész rendszer működőképességét veszélyezteti.

Működő példák

A kérdés napirenden van (és volt) számos európai országban. Ki gondolta volna, hogy éppen Tony Blair labor kormánya ad majd kiterjedt autonómiát Skóciának és Walesnek? A skandináv országoknak pár évvel ezelőtt rendezték hasonló módon a szamik (lappok) helyzetét: törvénnyel, saját parlamenttel. Hollandiában, Belgiumban a pár tízezer főt számláló frízek kaptak jelentős autonómiát. Spanyolországban közismert a katalán és a baszk megoldás, illetve az ezeket övező, máig tartó mozgalmak. Olaszországban (Dél-Tirol), Franciaországban (Korzika), Németországban (dánok), Dániában (németek), Szerbiában (Vajdaság), Szlovéniában (olaszok, magyarok), Horvátországban (olaszok, szerbek), Lengyelországban (németek) dolgoztak ki és vezettek be kisebbségbarát autonómia-megoldásokat a elmúlt másfél évtizedben. A modell tehát működik – ha az igazi demokráciák valóban működtetni akarják.

Összegezhetjük tehát: az autonómiaformák megteremtése a szlovákiai magyarság számára is a saját sorsába való nagyobb beleszólás lehetőségét, az anyagi-szellemi felemelkedés erőteljesebb esélyeit jelentené. Pénzt, infrastruktúrát, fejlesztéseket, beruházásokat jelenthetne. Egyben pedig stabilizálná, megnyugtatóná a többnemzetiségű szlovákiai társadalom néha háborgó, egymásnak feszülő mélyvonulatait.

